

Vinac Marijana Jaića

Molitvenik ili dio kućne baštine

U ovom članku želio sam pokazati kako se mnoge stvari mogu i moraju redefinirati i nanovo razjasniti u recentno vrijeme. Marijan Jaić, vjerojatno najtiražniji hrvatski pisac, dugo godina je bio u zapečku proučavanja hrvatske književnosti. Iako je zanimanje za Jaića u posljednjih desetak ili petnaest godina naraslo (napisano je puno knjiga o njemu i njegovu radu), još uvijek nije njegov rad do kraja obrađen i prostora za istraživanje o Jaićevu radu još uvijek ima. Jaić možda i nije književnik u uobičajenom smislu koju ta riječ nosi, no on je pisac-teolog čija su djela, a pogotovo Vinac, izdana i podana u ogromnim nakladama. No najvažnija i za etnologa najzanimljivija stvar je ta što je Vinac bio više od pjesmarice ili svojevrsnog molitvenika već i dio kućne baštine, jer ga je imala gotovo svaka kuća, pogotovo u njegovoj biskupiji. Osim toga, stavljanje Vinca uz pokojnika u lijes vjerojatno je pretkršćanska tradicija, ali i činjenica kojom bi se još ili tek trebalo pozabaviti.

Ključne riječi: Jaić, molitvenici, filološka analiza

Uvod

Interdisciplinarnost! Toliko se puno govori o tome da se znanosti moraju prožimati. A što to u stvari znači? Vraćanje u doba renesanse? Možemo s popriličnom sigurnošću tvrditi da se, govoreći o znanstveniku koji se služi različitim znanjima, vraćamo u doba Leonarda da Vincia. Njegova znanja i područja interesa pokrivala su gotovo sve što se u tadašnjoj znanosti moglo pronaći. Razlika je tek u toliko što je Leonardo bio i umjetnik, a ne samo znanstvenik. Danas, čovjek koji se bavi znanošću također mora voditi računa što se zbiva u drugim znanstvenim područjima. Dunja Rihtman Auguštin o tome je vrlo eksplicitno govorila kada je nabrajala sve što bi znanstvenik-etnolog morao znati po-

živajući se na članak Lydie Sklevicky koji citiram nešto kasnije. A to praktički znači sve¹. Mora biti involviran u sve znanstvene pore koje se tiču etnologije i koje mu pomažu da dolazi do zaključaka. Pravih ili krivih – u početku nije bitno. Važan je daljnji rad na nekom predmetu koji će tek sužavanjem i sabijanjem podataka te njihovom višestrukom revalorizacijom i promišljanjem doći do nečega što može biti točno, ali ne mora. No svakako može poslužiti drugom znanstveniku – etnologu da te podatke vidi iz svog subjektivnog kuta i koji će naoružan vlastitim znanjima i metodama ponuditi drukčiji odgovor ili potvrditi prethodno viđenje.

Etnolog se bavi i pojedincem i grupom. Njegovo područje interesa je najšire od svih znanosti jer se bavi ljudskom kulturom – starom i novom. Njenim mijenama koje su dinamične. I to je jedina konstanta na koju se etnolog može osloniti. Da ništa nije vječno i da se činjenice u narodnoj kulturi mijenjaju iz dana u dan te da ih treba gotovo svakodnevno iznova proučavati². Dakle znanja nikada dosta i nikada dovoljno. Sve životne sfere, običaji, politika, povijesni podaci i, mogao bih nabrajati u nedogled, bitni su za rad etnologa. Bez obzira na uske specijalnosti (bavljenje samo određenim segmentima življenja) etnolog mora biti više od toga. Zašto? Da bi shvatio cikluse i mijene. Da bi razumio zašto je narod (bolje reći ljudi, zajednice, grupe) neki, nama tako omiljeni drevni (stari) običaj promijenio i zadržao tek poneki segment, a ostale, čini se na prvi pogled naglo odbacio i zanemario.

I sada se postavlja pitanje: Zašto toliki uvod o jednoj maloj knjižici? Baš zbog novog promišljanja³. Ili, konkretnije rečeno, radi li se tek o brevijaru ili o kućnom predme-

¹ Nakratko bih se udaljio od teme (ili) približio i spomenuo riječi profesora Milivoja Solara s *Odsjeka za komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu* koji nam je, predavajući predmet *Suvremena književnost*, rekao da onaj tko ne poznaje *Bibliju* teško može razumjeti ono o čemu suvremeni književnici pišu. Također nam je prije ispitnog roka objavio da si zadržava pravo da pita bilo što, iz bilo kojeg područja znanosti pa i izvan njih. To je bio moj prvi susret s prožimanjem različitih znanosti i disciplina. Jedino onaj tko je imao široko obrazovanje mogao je, po Solarevim riječima, zaslužiti diplomu. Isto tako je govorila i mislila profesorica Dunja Rihtman Auguštin na predavanjima koja sam slušao na posljediplomskom studiju.

² Dunja Rihtman Auguštin zalagala se za otvorenost etnologije prema svemu i to je stalno naglašavala. Njene riječi je izvanredno obrazložila Lydia Sklevicky u svom radu *Profesija etnolog, analiza pokazatelja statusa profesije*. Na str. 56 ona piše da etnologija u otvorenosti prema drugim znanostima može samo dobiti, a ne izgubiti. Radi se o tome kako etnolog mora biti otvoren i surađivati i sa znanstvenicima iz drugih znanosti, a ne samo historiografskih. Ona navodi sociologiju, socijalnu povijest, psihologiju, modernu lingvistiku, semiotiku, kibernetiku, a može se dodati i informatologija, psihijatrija i bilo što drugo. Kako vrijeme i pojedine okolnosti uvjetuju pojavu nekih novih disciplina zapitao sam psihijatra i književnika Bartula Matijacu pročelnika Odjela za psihijatriju, etnopsihijatriju i antropologiju pri Matici hrvatskoj u Zagrebu što zapravo označava riječ etnopsihijatrija (iako je termin već postojao od prije). Odgovorio mi je da je rabljenje te riječi bilo bitno za Domovinskog rata. Bio je to odgovor na istupe Jovana Raškovića, njegova kolege psihijatra kojega je osobno poznao. Rabljenjem riječi etnopsihijatrija želio je, kako mi je objasnio samo učiniti «tuk na utuk» i ništa više. Sam pojam po njemu je tek kovanica prilagođena datom političkom trenutku i ona danas nema više nikakvog smisla. Moje je mišljenje da ima. Slična kovanica iako sasvim drukčijih konotacija i razloga pojavila se u SAD-u gdje je Marcia Ascher uvela pojam etnomatematika (Vidi: Ascher, M. (1991) *Ethnomathematics: A Multicultural View of Mathematical Ideas*, Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Co).

³ Otprilike kao što svako novo vrijeme traži nove prijevode književnih klasika poput Homera ili Shakespearea. Namjerno spominjem njih zbog stalnih istraživanja jesu li bili stvarne povijesne osobe ili su njihova djela napisala skupina autora. No to ipak ostavimo povjesničarima književnosti.

tu – knjizi koja je služila za religijski odgoj, ali i za duhovni odmor u trenucima kada je seljak-radnik mogao otpočiniti. Evo i primjera iz književnosti. Iso Capelić u pripovijetci «U Tiborjancima» piše: «Stari Jozo se uskoro nepazice, u svojoj osjećajnoj duši skroman i učitiv a gostoljubiv, iskrao iz družinske sobe i nečujno zavukao u svoju. Domaći rekoše, da će sada da se moli iz svoga stogodišnjega molitvenika, iz Jaićeva Vinca, što ga već napola zna naizust.» (Capelić, 1994: 49)⁴.

Marijan Jaić – kratki životopis

Svako vrijeme nosi svoja otkrića pa tako i naše. Iako je jedan od najčitanijih i najtiražnijih hrvatskih pisaca uopće o Marijanu Jaiću znalo se malo ili bolje reći ništa. Razlog tomu je nesustavno bavljenje našom poviješću i različitim promišljanjima i pogledima u drugim vremenima. U *Predgovoru Jaićevu zborniku* akademik Stjepan Babić stavlja Jaića uz bok Andriji Kačiću Miošiću i Matiji Antunu Reljkoviću. Prijašnje izostavljanje Jaića iz enciklopedija i leksikona Babić objašnjava tako da su Jaićeva djela vrednovana književno-estetskim mjerilima, a ne s područja s kojih su njegova djela bila i vremena u kojem su nastajala i živjela (Babić, 1998:9). Ovaj citat smatram posebno važnim za vrednovanje Jaićeva djela i s područja etnologije, odnosno njega kao jednog od prethodnika etnografa u Slavoniji, iako sam Jaić toga sigurno nije bio svjestan.

Antun Barac Jaićevo djelo karakterizira beznačajnim (Babić u *Predgovoru Jaićevu zborniku* (Babić, 1998:9) citira Barca, ali ne navodi izvor.), a beznačajnim proglasiti njegovo najpoznatije djelo molitvenik - pjesmaricu *Vinac* koje je doživjelo 27 izdanja i tiskano, po nekim proračunima u 120.000 primjeraka, je u najmanju ruku smjelo.

Posebno zanimljiv rad je, po mom mišljenju i iz dnevne perspektive *Hrvatsko filozofsko nazivlje u rukopisima Marijana Jaića* Zvonimira Kornelija Šojata⁵. Već iz samoga naslova jasno je o čemu piše u tekstu no izuzetno je zanimljiva pregledna tablica u kojoj autor uspoređuje Jaićev prijevod: latinsko njemački izvornik te ondašnji hrvatski termin. Evo samo nekoliko primjera: umoslovno znači logično, mudrozboritelj je dijalektičar, umoznačje – pojam, naravoslovje – fizika, čovikoslovje – antropologija, stvaroozbiljnost- realizam, umoslikovnost – idealizam itd. Ovaj primjer samo još više svjedoči o Jaićevu zanimanju za različite znanstvene discipline, a što je nama etnologima posebno važno spominje antropologiju.

Fra Marijan Jaić rodio se 4. srpnja 1795. u Brodu na Savi od oca Šimuna i majke Klare te dobio ime Stjepan. Od 1807. do 1816. školuje se i studira u Brodu, Našicama

⁴ Valja napomenuti da je izvorni naziv knjige *Vinac*. Kasnije je nazivan i *Vienac* i *Vijenac*. Skoro posve sigurno je da je pri promjeni naziva bio važan Ilirski pokret. *Vinac* je, po mojoj pretpostavci, izraz kako se govorilo u Slavoniji – ikavski. *Vienac* je vjerojatno ime koje je promijenjeno kada se stvarao hrvatski književni jezik.

⁵ Šojat, Z. K. (1998) *Hrvatsko filozofsko nazivlje u rukopisima Marijana Jaića*, Zagreb, str. 90-105.

i Mohaču. 7. svibnja 1812. u Baču se zareadio te dobiva ime Marin, a 7. srpnja 1816. godine polaže zavjete u Vukovaru i uzima ime Marijan. Jaić je bio čovjek širokog obrazovanja i područja djelovanja. Bavio se glazbom, dušobrižništvom, ćudoređem, bogoslovljem, filozofijom, jezikoslovljem i drugim srodnim granama znanosti i bogoštolva. Osim toga bio je na važnim crkvenim funkcijama. Predavao je kao nastavnik u osnovnoj školi u Vukovaru, 1821. postaje kapelan vukovarske župe i svečani propovijednik te knjižničar i orguljaš. Bio je i provincijal u Budimu, gvardijan osječkoga franjevačkog samostana i ravnatelj osječke gimnazije te prefekt sukarnstva. 1843. godine izgradio je samostansku knjižnicu u Osijeku, a potom se opet vraća u Budim gdje je ponovo izabran za provincijala Franjevačke provincije sv. Ivana Kapistrana sve do 1854. godine. Dakle, opet sam na početku – više nego širokog obrazovanja. 12. srpnja 1858. nakon povratka u Hrvatsku odlazi brodom u Budim i tamo 4. kolovoza iste godine umire. Kako piše u nekrologu koji je za njega sastavio Kajo Andrija Adžić: «...smrt... nemilosrdni neprijatelj ljudskoga roda nezasitnom kosom svojom... iznenada, poput razbojnika nasrnu namnogopoštovanoga oca bivšeg provincijalnog ministra Marijana Jaića, moždanom ga kapi pogodi ...» (Adžić, 1998: 247)⁶. Marijan Jaić pokopan je u franjevačkoj crkvi u Budimu.

Jaićev *Vinac*

Najvažnije Jaićevo djelo je *Vinac* ili, kako je nazvano prvo izdanje *Bogoljubne pisme kojese pod svetom misom i razlicitim svetkovinama pivati mogu; iz razlicitih knjigah skupljene*, odnosno Luka Marjanović u svome tekstu odlično objašnjava duh *Vinca* i njegovu izuzetnu popularnost među pukom. «Da je Jaićev *Vinac* postigao nečuvan uspjeh ne treba se čuditi. U njemu se ipak najvećim dijelom odražava Kanižlićev duh. A čega se prihvatio Antun Kanižlić (1699.-1777.), sve je bilo dosta savjesno i dubokoumno učinjeno. Smije se čak reći: za narod možda i previsoko. Franjevci su u tom pogledu bili jednostavniji pa zato bliži puku. Visoku teologiju «*prizemljuju*»» (Marjanović, 1998: 128).

Da se *Vinac* naslanjanjao na Kanižlićeve radove svjedoči i pjesma *Mario! Mario!* Kanižlićeva verzija ide ovako:

Mario! Mario!
Daj slavno procvasti, po tvojoj oblasti,
Puku slovinskomu Mario;
Svitlose glasiti, svitlost pogasiti
Puku Turskomu Mario!

⁶ Adžić, A. K. (1988) Nekrolog ocu Marijanu Jaiću, *Jaićev zbornik*, Slavonski Brod, str. 247-250. Nekrolog je preveo dr. Josip Barbarić, a original se čuva u Arhivu Franjevačkog samostana u Našicama pod nazivom *Protocollum circulatum provinciae Sancti Ioannis a Capistrano cum Bulgaro-Valachica canonice ab anno 1855-1879, vol. 7 pp. 82-85.*

Jaićeva verzija tek se neznatno, ali bitno razlikuje:

*Mario! Mario!
daj slavno procvasti, po tvojoj oblasti;
puku krstjanskomu Mario;
svitlose glasiti, svitlost pogasiti
puku nevirnomu Mario! (Ptičar, 1998: 114)*

Kanižlić piše o puku *slovinском*, a Jaić o puku *krstjanskomu* te na kraju Kanižlić spominje *puk Turški*, a Jaić *puk nevirni*. Već same te razlike ukazuju na vrijeme i različite političke i povijesne prilike u kojima se puk živjeći na istom prostoru zatekao. Pjesma je jednostavno prilagođena novim okolnostima i novom vremenu.

Peter Burke piše: «Od osamnaestoga se stoljeća pučki leci, «broadside» i pučke knjižice javljaju mnogo češće nego prije, bilo zbog toga što ih je u to doba više odštampano, bilo razmjerno što je veći dio sačuvan. Velik postotak predmeta što se čuvaju u muzejima narodne umjetnosti potječe od osamnaestog stoljeća naovamo. ...tek se potkraj osamnaestog stoljeća javlja sustavno sakupljanje usmenog stvaralaštva – balada i priča, kao i sustavno opisivanje narodnih običaja i svetkovina. Imamo, dakle, jasnih razloga za ispisivanje povijesti narodne kulture unazad, pri čemu nam kasno osamnaesto stoljeće može poslužiti kao podloga pri promatranju fragmentarnijih svjedočanstava iz sedamnaestog i šesnaestog stoljeća.» (Burke, 1991:74).

Teško da bi *Vinac* mogli usporediti s pučkim knjižicama jer je on namijenjen liturgiji. U njemu su zabilježene pjesme koje se pjevaju u crkvi, a ne životi svetaca i slične priče. On nije služio za zabavu već za religijsku poduku i, ako je vjerovati Capeliću, za razdoblja kontemplacija. Razmišljanja o životu. Možda zvuči presmiono govoriti o meditacijama neukog seljaka koji ne poznaje osim *Vinca* niti jedu drugu knjigu osim možda *Biblije* u fragmentima. To je još jedan izazov na koji bi etnolog mogao ili trebao pokušati naći odgovor. Koliko jedna mala knjižica određuje njegov svjetonazor, a time i njegov odnos prema vlastitoj prošlosti i neumitnoj budućnosti?

Osim već spomenutog *Vinac* je služio i kao mali katekizam – udžbenik iz kojega su djeca učila kod kuće crkvene pjesme. «Koliko je pjesmarica *Vinac* bogoljubnih pjesama o. Marijana Jaića ušla u upotrebu, može se vidjeti na primjeru biskupije đakovačke i srijemske. U njoj je riječ «vinac» sinonim za molitvenik i pjesmaricu uopće. Kod starijeg svijeta se još na selima može čuti izraz «moj vinac» tj. moj molitvenik, što pokazuje koliko je bio odbljubljen i poznat.» (Zečević, 1998:89-90)⁷.

Ipak najvažniji podatak vezan uz Jaićev *Vinac* je taj da se knjižica stavljala uz pokojnika u lijes. Nisam dosada zapazio da je netko zabilježio da se knjiga (bilo kakva) stavlja u lijes pokraj preminuloga. Branko Đaković piše da su uz pokojnika stavljali

⁷ Divna Zečević u knjizi Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća ističe kako «U Jaićevu *Vincu*, međutim, nema više prijetećih slika kakve nalazimo u Kanižličevoj pjesmarici u izdanju iz 1773. godine u Pismu od pakla. Jaić je u istoj pjesmi o paklu ispustio pet strofa drastičnih prijatnji paklenim mukama.» (Zečević, 1987:89-90.). O daljnjim mijenama pišu i neki suvremeni teolozi spominjući prazni pakao.

alat, lulu i pribor za pušenje, muzički instrument, piće (vino i rakija), obavezno kapa ili šešir, štap. Sa ženama se sahranjuje preslica, vreteno, šivaći pribor, nešto nakita ili neka draga uspomena (Đaković, 1985:13-14). Podataka nema ni u knjizi *Etnografija* niti u Gavazzijevim *Vrelima* koje se dotiču u nekim poglavljima pokapanjem mrtvaca. U Petrovaradinu godinama se uz pokojnika u lijes stavljao i Jaićev *Vinac*. Jedinu bližu usporedbu vežem uz stavljanje svetih sličica koje pokojnik treba ponijeti na drugi svijet i predati svojim umrlim rođacima. Tako se možda i *Vinac* stavljao u lijes da bi živi dali pokojniku *obol*⁸ na njegovu zadnjem putu. U svakom slučaju mislim da je ovo primjer kojeg bi valjalo pomnije istražiti i ispitati. Zašto baš *Vinac*, a ne neki drugi molitvenik i pjesmarica? Zašto ne *Biblija*? Odgovore bi valjalo potražiti na terenu, jer se *Vinac* još uvijek čita i to ne samo u Hrvatskoj i Vojvodini već i Mađarskoj, a pogotovo u Rumunjskoj na području gdje žive Hrvati. Osim toga bilo bi zanimljivo saznati je li u Jaićev lijes, što je malo vjerojatno jer se ipak radi o svojevrsnom poganskom kultu, pokraj njegova tijela položeno i njegovo životno djelo – *Vinac*.

Na kraju da se vratim na razmišljanje s početka teksta. Da bi etnolog zaista bio etnolog njegovo znanje mora biti široko. U to se, kod Hrvata posebno, uključuje i poznavanje kršćanstva i teologije. Stavljanje Jaićeva *Vinca* u lijes vjerojatno je ostatak pretkršćanskih vjerovanja. No taj običaj pokazuje kako se stare navade vremenom mijenjaju i kako preuzimaju nova svojstva. Radi se o istom, a ipak različitom. Ili, kako su to napisali Hobsbawm i Ranger, (samo ću parafrazirati cijelu ideju njihova djela) radi se o novom otkrivanju tradicije ili uspostavljanju nove. To je područje u kojem se etnolog mora snalaziti kao riba u vodi. Jer svaki drugi pristup, ma koliko smionu zvučim, dovodi do koprcanja na suhom.

Literatura

Burke, P. (1991) *Junaci, nitkovi i lude*, Školska knjiga, Zagreb

Capelić, I. (1994) *Kroza smijeh i suze*, Vinkovci

Đaković, B. (1985) *Posmrtni običaji i obredi*, Etnografski muzej, Zagreb

Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskog puka (1998) ur. J. Bratulić i J. Hekman, Matica hrvatska, Zagreb

Gavazzi, M. (1978) *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb

Hobsbawm, E. & Ranger, T. (1983) *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge

⁸ Riječ *obol* dolazi od grčke riječi *obolos* koja označava sitan srebrni novac (šestina drahme) koji se stavljao pokojniku pod jezik da bi mogao, prema grčkoj mitologiji, platiti lađaru Haronu prijevoz kroz podzemni svijet. Ovdje sam je upotrijebio iz dva razloga: zato što se rabi u krive svrhe, ali i zato da bih naglasio moguću vezu između pretkršćanskih i kršćanskih vjerovanja.

Jaićev zbornik, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Marijanu Jaiću u Slavanskom Brodu 9. i 10. studenoga 1995. HAZU (1998) Hrvatski institut za povijest Slavonski Brod, Franjevački samostan, Slavonski Brod, Zagreb

Sklevicky L. (1991) Profesija etnolog – analiza pokazatelja statusa profesije, u: *Simboli identiteta: Studije, eseji, građa*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Zečević, D. (1987) *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća*, Osijek

2.01

2.02

VINAC
BOGOLJUBNIH PJESAMA,
koje se
NEDJELJOM I PRIGODOM
RAZLIČITIH SVETKOVINA
POD S. MISOM
I O DRUGIH BOGOLJUBNOSTIH
PJEVATI OBIČAJU:
IZ RAZLIČITIH DUHOVNIH KNJIGA
PO
O. MARIJANU JAIĆU,
reda s. Franje drlave kapistranske mislika
SABRAN I SLOŽEN
ter
s dopunjenom starijima sada već četrdeseti put
i množenom tiskom na svjetlost tiska vinacana

2.03